

ΦΟΙΤΗΤΡΙΑ: ΤΖΙΜΠΙΛΗ ΣΤΕΡΓΙΑΝΗ

ΕΠΟΠΤΗΣ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ: ΖΩΓΡΑΦΙΔΗΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ

ΤΙΤΛΟΣ ΣΕΜΙΝΑΡΙΟΥ : (ΦΜ 137) ΕΙΚΟΝΑ - ΣΗΜΕΙΟ - ΣΥΜΒΟΛΟ (1^ο ΕΤΟΣ)

Η ΦΑΝΤΑΣΙΑ ΣΤΟΝ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗ

Θεσσαλονίκη 15/3/2011

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Οι αρχαίοι Έλληνες φιλόσοφοι ερεύνησαν επισταμένως επί αιώνες τον άνθρωπο **ψυχή τε και σώματι** καταθέτοντας πολύτιμο υλικό στα αρχεία της επιστήμης της Βιολογίας , της Ανθρωπολογίας ,της Ιατρικής και πολλούς αιώνες αργότερα της Ψυχολογίας .Ο Αριστοτέλης ασχολήθηκε με το πρόβλημα και τη μελέτη της ψυχής από βιολογική , γνωσιολογική , ηθική, φυσική αλλά και φυσιολογική άποψη .Η έρευνα του Σταγειρίτη για την ψυχή θεωρείται μία μελέτη άκρως πρωτοποριακή για την εποχή του , εάν λάβουμε υπόψη τον τότε περιορισμένο αριθμό γνώσεων που αφορούσαν στο θέμα **“περί ψυχής”**¹. Παρά ταύτα τα ενδιαφέροντα της ψυχολογίας αρχαίας ή σύγχρονης ποικίλλουν .Ο Αριστοτέλης επεδίωξε να διασαφηνίσει όχι μόνο τη γενική σχέση ανάμεσα στην ψυχή και το νου αλλά επίσης να παράσχει ειδικές αναλύσεις ορμώμενος από καταστάσεις και γεγονότα , που μας εισάγουν ή απαιτούν ψυχολογικές εξηγήσεις . Ακολουθως , ο φιλόσοφος παρέθεσε μία σειρά από εξειδικευμένες πραγματείες που περιλαμβάνονται στο έργο του **“ μικρά φυσικά ”**² και οι οποίες αναφέρονται σε ειδικά θέματα **“ ψυχολογικού περιεχομένου ”** . Υπό αυτό το πρίσμα , το θέμα που θα μας απασχολήσει στο δεδομένο τόπο είναι η έννοια της φαντασίας στην αριστοτελική σκέψη . Σύμφωνα με τον τρίτο και πιο ολοκληρωμένο ορισμό της φαντασίας που δίδεται από τον Αριστοτέλη **“Η φαντασία είναι μια κίνηση που δημιουργείται από την αίσθηση σε εντελεχεια ”**³ . Τουτέστιν ,για να καταστεί δυνατό να ορίσουμε τη φαντασία , οφείλουμε να εκκινήσουμε από την εξέταση της ψυχής , τις λειτουργίες της και ειδικότερα από το ρόλο της αίσθησης .⁴

---

¹ Ομώνυμο έργο του Αριστοτέλη

²· *Περί αισθήσεως και αισθητών* , *Περί μνήμης και αναμνήσεως* , *Περί ύπνου και εγρηγόρσεως* , *Περί ενυπνίων* , *Περί της καθ' ύπνου μαντικής* , *Περί μακροβιότητας και βραχυβιότητας* , *Περί νεότητας και γήρωος* , *Περί ζωής και θανάτου* , *Περί αναπνοής* .

³ Αριστοτέλης , *Περί ψυχής βιβλίο Γ* 429^a 1-2 , τομ.40 ,εισαγ . -μτφ-σχόλια ομάδα κάκτος , εκδ. κάκτος , Αθήνα 1993 , σ214.

⁴ Barnes Jonathan .: *Aristotle* . Cambridge University Press 1995 ,σ170.

Η ΨΥΧΗ ΚΑΙ ΟΙ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΕΣ ΤΗΣ

Στο “περι ψυχης” , έργο της ωριμότητας του Αριστοτέλη προσδιορίζεται η φύση και η ουσία της ψυχής , οι ικανότητες και οι λειτουργίες της .Κατά το Σταγειρίτη φιλόσοφο “**Ψυχή είναι η πρώτη εντελεχεια ενός φυσικου οργανικου σωματος που εχει τη δυνατοτητα της ζωης και επισης εχει την αρχη της κινησης και της στασης**”⁵. “**Αναγκαιον αρα την ψυχην ουσιαν είναι ως ειδος σωματος φυσικου δυναμει ζωνν εχοντος, η δε ουσία εντελεχεια .τοιουτου αρα σωματος εντελεχεια** .Εν αντιθέσει , με τη δισυϊτική σύλληψη του Πλάτωνα για τη σχέση ψυχής –σώματος , ο Αριστοτέλης διατείνεται ότι ψυχή και σώμα αποτελούν έναν αλληλοσυνδεόμενο συνδυασμό . Δε μπορούμε να συλλάβουμε την ψυχή ανεξάρτητα από το σώμα , στο οποίο ενοικεί .Η θεώρηση του Πλάτωνα λαμβάνεται ως μία μεταφυσική εξέταση της ιδεατής ψυχής , χωρίς να προβαίνει στην εφαρμογή των γνώσεων της βιολογίας και στην αναφορά περί δυνάμεων –ικανοτήτων μιας κατεξοχήν βιολογικής ψυχής .

Η ψυχή ταυτίζεται με τη ζωή και συγκεντρώνει τα ακόλουθα χαρακτηριστικά :κινεί χωρίς να κινείται , είναι ασώματα και γνωρίζει (χωρίς να σημαίνει ότι η ίδια θεωρείται σύνθεση όμοιων στοιχείων με αυτά τα οποία γνωρίζει) . Λέμε ότι ένας οργανισμός ζει , εφόσον τον χαρακτηρίζει έστω ένα από τα ακόλουθα πράγματα : λογικό , αντίληψη , κίνηση , στάση σε τόπο , αναπνοή , πέψη ,αύξηση και μείωση ⁶. Ακολουθως , η ψυχή λαμβάνει διάφορες μορφές , που σχηματίζουν μία σειρά με καθορισμένη διάταξη , έτσι ώστε κάθε είδος ψυχής να προϋποθέτει όλα τα προηγούμενα αυτής της σειράς , χωρίς όμως να συνάγεται από αυτά .Η ελάχιστη ή η στοιχειώδης μορφή ψυχής είναι η θρεπτική , που συναντάται σε όλα τα έμψυχα όντα (φυτά και ζώα) .Η δεύτερη μορφή ψυχής είναι η αισθητική , η οποία υπάρχει σε όλα τα ζώα . Και η Τρίτη και ανώτερη μορφή ψυχής είναι η νοητική , που απαντάται αποκλειστικά στον άνθρωπο ⁷.Με την ίδια λογική θα συμπληρώναμε ότι η ψυχή διαιρείται σε τρεις επιμέρους κατηγορίες , οι οποίες διακρίνονται στις ακόλουθες :τη θρεπτική-φυτική , την αισθητική –ζωική και τη λογική – ανθρώπινη .Ο νους είναι η ιδιότητα , που καθιστά τον άνθρωπο διακριτό έναντι των υπολοίπων έμβιων όντων . Ωστόσο , η μελέτη της νοητικής δύναμης του ανθρώπου ερεϊδεται σε μία πρωτογενή μελέτη των αισθητηριακών του λειτουργιών . Η αίσθηση και η γνώση (νόηση) , ως αριστοτελικές έννοιες στενά συνδεδεμένες

⁵ Αριστοτέλης , *Περί ψυχής βιβλίο Β* 412^α 19-21 , εκδ. κάκτος , Αθήνα 1993 .

⁶ During Ingemar , *ο Αριστοτέλης* , παρουσίαση και ερμηνεία της σκέψης του , μτφρ . Α. Γεωργίου Κατσιβέλα ,Μορφωτικό ίδρυμα εθνικής τραπεζής , Αθήνα 1999 , σ 393 .

⁷ Ross , D.:*Αριστοτέλης*(μτφ . Μ . Μητσού) . Αθήνα :ΜΙΕΤ 1993/*Περί ψυχής βιβλίο Β* 414^{α2-4} 415^α3-6 , 435^α12

μεταξύ τους αναφέρονται τόσο στην ψυχή όσο και στο σώμα . Άλλωστε κατά τον Αριστοτέλη τα νοητικά φαινόμενα είναι **λογοι ενυλοί**⁸ .

Στο ζωντανό οργανισμό και δη στον άνθρωπο διακρίνουμε το σώμα , που είναι η ύλη και την ψυχή , που είναι η μορφή . Όπως ακριβώς διακρίνουμε στον πέλεκυ το υλικό και την ουσία του , δηλαδή το να είναι πέλεκυς⁹. Προφανώς , λοιπόν , η ψυχή είναι αδιαχώριστη από το σώμα , εκτός εάν υπάρχει κάποιο μέρος της ψυχής που δεν είναι εντελέχεια κανενός σώματος , όπως ο Λόγος . Ο Αριστοτέλης προκειμένου να συμπληρώσει τον ορισμό της ψυχής , υποδεικνύει τις κύριες λειτουργίες της , που δεν είναι άλλες από τη θρέψη , την αίσθηση , την κίνηση και το νου . Η θρέψη για τον φιλόσοφο είναι η μετατροπή του ανόμοιου σε όμοιο , απώτερος σκοπός της είναι η διαίωσιση του είδους και αποτελεί την κατώτατη δύναμη – ικανότητα της ψυχής . Η αίσθηση με τη σειρά της είναι η μεσότητα μεταξύ των αντιθέσεων , που φέρουν τα αισθητά .

Ο Σταγειρίτης θεμελιώνει όλες τις κρίσεις του αναφορικά με τα πάθη των αισθήσεων σε αντιθετικά δίπολα . Για παράδειγμα έχουμε αισθητηριακή αντίληψη ενός πράγματος από τη στιγμή που το διακρίνουμε ως θερμό ή ψυχρό , πικρό ή γλυκό¹⁰. Η αίσθηση , λοιπόν , δε δύναται παρά να ληφθεί ως έξις , άσκηση προς κτήση του αγαθού , καθώς φύσει απαγορεύει το δυσάρεστο . Παρομοίως , η αίσθηση υφίσταται δύναμει και ενεργεία (σε εντελέχεια)¹¹. Επί παραδείγματι , ο σοφός διαθέτει δύναμει το νου και την επιστήμη . Αίσθηση **εν ενεργεία** έχουμε , όταν υπάρξει το αισθητό , όπου θα δράσει η αίσθηση και θα ενεργοποιηθεί το αισθητήριο . Όμως , κάθε αισθητήριο αντιλαμβάνεται ένα αισθητό κάθε φορά σε συγκεκριμένο χρόνο . Ωστόσο , ο χρόνος , η αντίληψη και το αισθητό είναι συνεχώς και απείρως διαιρετά¹² . Συνεπώς , είναι απαραίτητο να υπάρχει στην ψυχή κάτι που να αντιλαμβάνεται τα πάντα και συγχρόνως να υπάρχει χωριστά η δύναμη κάθε αισθητηρίου οργάνου , που να εκλαμβάνει κάθε φορά ένα αισθητό . Αυτό το κάτι είναι η κοινή αίσθηση¹³. Η κοινή αίσθηση δεν είναι παρά μία μορφή συνείδησης . Ως συνείδηση μας επιτρέπει να αντιλαμβανόμαστε το αντικείμενο της αίσθησης και να το διακρίνουμε από τα αντικείμενα των άλλων αισθήσεων . Κατ'επέκταση έχουμε συνείδηση του εαυτού μας διαθέτοντας τη δύναμη της αίσθησης . Ο φιλόσοφος αναφορικά με τα είδη των αισθητών αποδίδει τρεις κατηγορίες :

α. αυτό που ανήκει ειδικά στην κάθε αίσθηση είναι το ιδιαίτερο αισθητό (π .χ το χρώμα , ήχος)¹⁴.

β. αυτό που είναι κοινό για όλες τις αισθήσεις , η σύλληψη του οποίου αφορά και τις πέντε αισθήσεις, το κοινό αισθητό . (π .χ κίνηση και ηρεμία, αριθμός και ενότητα , μέγεθος και χρόνος). Αυτά συγκαταλέγονται , όπως ο Δημόκριτος θεώρησε και ο Λοκ ονόμασε πρωταρχικές ικανότητες του σώματος . Αναφορικά , με την κοινή λειτουργία της αίσθησης ως ολότητα δημιουργήθηκε άσκοπη αμηχανία . Η αισθητική ψυχή είναι μία και όλες οι πιο σημαντικές και διανοητικές λειτουργίες ανήκουν σε αυτή (τη ψυχή δύναμει αυτής της ενότητας).

⁸ Ross , D.: *Αριστοτέλης*, σ188.

⁹ Ross , D.: *Αριστοτέλης*, σ 193.

¹⁰ Αριστοτέλης , *Περί ψυχής* Βιβλίο Γ 431^α8-14.

¹¹ Αριστοτέλης , *Περί ψυχής* Βιβλίο Β 417^α 8-14.

¹² Αριστοτέλης , *Περί αισθήσεως και αισθητών* 449α10-14

¹³ Αριστοτέλης , *Περί ψυχής* Βιβλίο Γ 425^{α29}

¹⁴ , *Περί ψυχής* , Βιβλίο Γ 425α20

Το ιδιαίτερο αισθητό και το κοινό αισθητό ανήκουν στα καθαυτά αισθητά¹⁵.

γ. Η Τρίτη κατηγορία αναφέρεται στα καθέκαστα ή κατά συμβεβηκός αισθητά¹⁶. (π. χ το λευκό πράγμα είναι ο γιός του Διάρη).

Όσον αφορά την πρώτη κατηγορία, η πλάνη είναι σπάνια. (δηλ. στα ιδιαίτερα αισθητά). Ακολουθως, η κοινή αίσθηση απατάται. Για παράδειγμα, αν δει ένα αντικείμενο ξανθό, θα θεωρήσει ότι είναι χολή, καθώς γνωρίζουμε ότι η χολή είναι πικρή και ξανθή¹⁷. Για το λόγο αυτό διαθέτουμε περισσότερες αισθήσεις (ιδιαίτερα αισθητά), ούτως ώστε να μας διαφεύγουν λιγότερο τα ακολουθούντα των ιδιαιτέρων αισθητών, κοινά αισθητά. Επομένως τα κοινά αισθητά προκύπτουν από τα ιδιαίτερα αισθητά και θα προκαλούσαν σύγχυση στην αντίληψή μας, αν επιδρούσαν σε μία αίσθηση. Η κοινή αίσθηση αισθάνεται ό,τι αισθάνεται επειδή λαμβάνει τα αισθητά, ως προς τη μορφή τους και απαλλαγμένα από την ύλη και **απουσία** των αισθητών διατηρεί τις εικόνες (φαντασίες) και τα αισθήματα, τα πάθη που προκαλούν στη μνήμη μας. Τί είναι, όμως, η φαντασία και ποια η σχέση της με την αίσθηση;

2. ΠΩΣ ΟΡΙΖΕΤΑΙ Η ΦΑΝΤΑΣΙΑ ΣΤΗΝ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΙΚΗ ΣΚΕΨΗ;

Στον Πλάτωνα η φαντασία απαντά ως παράγωγο του **φαινεσθαι** εκφράζοντας με την ευρύτερη σημασία τον όρο φαινομένο. Κατά μίαν έννοια συνιστά μία "σύμμιξη αισθήσεως και δόξης" και διακρίνεται από τα αληθινά όντα. Στην αριστοτελική σκέψη η φαντασία παρουσιάζεται φιλοσοφικά¹⁸ και σχετίζεται ετυμολογικά με τη λέξη **φαος** που σημαίνει φως και ορίζεται ως **αν ειη κινήσις υπο της αισθησεως της κατ' ενεργεια γιγνομενη**¹⁹. Η έννοια της φαντασίας εκτιμάται από τον φιλόσοφο ως ένα ξεχωριστό μέρος της ψυχής, καθώς κάνει αναφορά στο επονομαζόμενο "φανταστικόν μόριον", το οποίο δε δύναται να υφίσταται ξεχωριστά από το σώμα. Ήδη από τον ορισμό της φαντασίας αναδύεται η σχέση αίσθησης και φαντασίας. Χωρίς την αίσθηση δεν υπάρχει φαντασία και χωρίς τη φαντασία δεν υπάρχει "υπόληψις" (δηλ. δόξα)²⁰ με τη διαφορά ότι η φαντασία είναι το πάθος που το έχουμε όταν το θελήσουμε, ενώ η υπόληψη δεν εξαρτάται από τη θέλησή μας. Αντιστρόφως, η επιθυμία προϋποθέτει τη φαντασία ως προς το αγαθό ή την ηδονή που επιζητείται²¹. Ούτως ειπείν, η φαντασία εναπόκειται στην ελεύθερη βούληση του κάθε ατόμου. Η φαντασία παρουσιάζεται ως μία ειδωλοποιητική δύναμη που καθιστά ικανό το άτομο να φέρει στην μνήμη του εικόνες, όχι όμως με τη βοήθεια της αισθήσεως της όρασης²², δηλαδή με τη βοήθεια της λειτουργίας "του όμματος" αλλά μέσω της ικανότητας του κάθε ατόμου να ανακαλεί στο νου του κάθε αισθητό αντικείμενο, ακόμη κι αν αυτό δε βρίσκεται μπροστά στο οπτικό του πεδίο. Ο Σταγειρίτης εκκινούμενος από την προαναφερόμενη διατύπωση προβαίνει σε μία διάκριση –

¹⁵ *Περί ψυχής* Βιβλίο Γ 425b12-25.

¹⁶ *Περί ψυχής* Βιβλίο Β 418^a 20-25.

¹⁷ *Περί ψυχής* Βιβλίο Γ 425b2-5.

¹⁸ Καστοριάδης Κορνήλιος, *Η φαντασιακή θέσμιση της κοινωνίας*, μτφ. Σ. Χαλκάς – Τ. Σπαντιδάκης-Κ. Σπαντιδάκης, Αθήνα: εκδόσεις Ράππα 1985, σ 257.

¹⁹ *Περί ψυχής* 429^a 1-2.

²⁰ *Περί ψυχής* 427b18.

²¹ Ross, D.: Αριστοτέλης, σ208.

²² Αριστοτέλης, *Ηθικά Νικομάχεια* 1144^a29-30, Αθήνα: Κάκτος 1993.

αντιδιαστολή της φαντασίας από το **νοεῖν** (τη νόηση)²³. Δυνάμει της φαντασίας κρίνουμε και ανάλογα ψευδόμαστε ή λέμε την αλήθεια²⁴.

Κατά τον ίδιο τρόπο, προσδιορίζεται ως παράγωγο της φαντασίας, το φάντασμα. Τι είναι, όμως, το φάντασμα; Δύναται να ληφθεί εν προκειμένω τόσο με την έννοια της εικόνας, όσο και με την έννοια της παράστασης (όταν το φάντασμα συνδέεται αποκλειστικά με τη διεργασία της φαντασίας). Η παράσταση λαμβάνεται ως μία παράσταση μίας συνθετικής αντιληπτικής εικόνας. Η αναστοχαστική νόηση ανακαλεί τις παραστασιακές εικόνες. **“Ουδεποτε νοει ανευ φαντασματος η ψυχη”**. Η ψυχή νοεῖ τις μορφές με τη βοήθεια των παραστασιακών εικόνων. Επικουρικά, η ερμηνεία του όρου “φάντασμα” φαίνεται να ταυτίζεται με τη νοητική εικόνα²⁵, όταν ο νους κυριαρχεί πάνω στο φάντασμα ή επενεργεί. Και ενώ ο Αριστοτέλης όρισε τι είναι η φαντασία, επιχειρεί εν συνεχεία να δείξει τι δεν είναι η φαντασία. **“Η φαντασία, καθ’ ἣν λέγομεν φάντασμα τι ἡμιν γιννεσθαι**, διαφέρει από την αίσθηση, την επιστήμη, το νου και τη δόξα²⁶. Αρχικά, διασαφηνίζει ότι η φαντασία δεν είναι ταυτόσημη με την αίσθηση²⁷. Το πρώτο επιχείρημα που επιστρατεύεται προς επίρρωση της άνωθεν διατύπωσης είναι ότι η φαντασία υπάρχει χωρίς τη συμμετοχή μίας δυνάμει ή ενεργεία αισθήσεως²⁸. Επί παραδείγματι, κατά τη διάρκεια του ύπνου, όταν βλέπουμε όνειρα, απουσιάζει η ενεργεία αίσθηση, παρά ταύτα αυτή υφίσταται δυνάμει. (διότι το άτομο διαθέτει την ικανότητα της αίσθησης). Επικουρικά, ο φιλόσοφος συμπληρώνει ότι η αίσθηση συνοδεύει τόσο τα ζώα, όσο και τον άνθρωπο, κάτι που δε συμβαίνει και με τη φαντασία, διότι ορισμένα ζώα, όπως το μυρμήγκι, η μέλισσα και το σκουλήκι δε φαίνονται ικανά να διαθέτουν φαντασία²⁹.

Περαιτέρω, κομίζεται από τον Αριστοτέλη ένα βοηθητικό επιχείρημα προς απόδειξη της διαφοράς αίσθησης – φαντασίας. Οι αισθήσεις είναι πάντα αληθείς, ενώ οι φαντασίες τις περισσότερες φορές είναι ψευδείς³⁰ αναφερόμενος ουσιαστικά με τον όρο φαντασία στα φαντάσματα και υποδεικνύοντας ότι το φάντασμα κρίνεται αληθές ή ψευδές, ανάλογα με το αν είναι ή όχι άμεσο αποτέλεσμα της αισθητηριακής αντίληψης ενός εξωτερικού αντικειμένου. Αντίστοιχα, τα φαντάσματα είναι αληθή ή ψευδή ανάλογα με το αν η αίσθηση του υποκειμένου είναι βέβαιη ή όχι, αναφορικά με το αντικείμενο που αισθάνεται. Βέβαια, η φαντασία κατά την εκτίμηση του Αριστοτέλη δεν είναι και δόξα ή δεν ταυτίζεται με τη δόξα. Τα στοιχεία που επιστρατεύονται προς απόδειξη τούτου μέσα από το αριστοτελικό κείμενο είναι τα ακόλουθα: Κατά πρώτον ότι η δόξα συνοδεύεται πάντα από πίστη. Αρκετά ζώα έχουν φαντασία, όμως κανένα δε διαθέτει πίστη. Κατά δεύτερον, κάθε δόξα ακολουθείται από την πίστη και η πίστη με τη σειρά της συνοδεύεται από το Λόγο, που φυσικά δε διαθέτουν τα θηρία³¹.

Αφού διευκρινίστηκε τι είναι και τι δεν είναι φαντασία, επιστρέφουμε ένα βήμα πίσω στον ορισμό της φαντασίας. Σύμφωνα με τον ορισμό διαφαίνεται ότι η αίσθηση αποτελεί το αίτιο

---

²³ *Περί ψυχής 427b27-29*

²⁴ *Περί ψυχής 428^a 1-5*

²⁵ *Περί ψυχής 431^a 16-17*

²⁶ *Περί ψυχής 428^a 5-428b9*

²⁷ *Περί ψυχής 428^a 5-6*

²⁸ *Περί ψυχής 428^a 6-8*

²⁹ *Περί ψυχής 428^a 8-11*

³⁰ *Περί ψυχής 428^a 11-12*

³¹ *Περί ψυχής 428^a 22-24*

της κίνησης της φαντασίας .Ειδικότερα , το αισθητό αποτελεί το αίτιο της κίνησης , που συνιστά την αίσθηση .Με τη σειρά της η αίσθηση είναι το αίτιο της κίνησης στα αισθητήρια όργανα που συνιστά τη φαντασία (το φάντασμα).Η κίνηση που συνιστά τη φαντασία πρέπει να είναι ίδια με την πρώτη κίνηση (που συνιστά την αίσθηση).Η διαφορά έγκειται στο γεγονός ότι η αίσθηση εξαρτάται από ένα εξωτερικό ερέθισμα (όμοιο με το πρωτότυπο του αισθητού), ενώ η φαντασία εξαρτάται από ένα εσωτερικό ερέθισμα (όμοιο με το αποτύπωμα του αισθητού).Συνεπεία τούτου ,η φαντασία ως κίνηση που προκύπτει από την αίσθηση , είναι λογικό να διαφοροποιείται ανάλογα με το είδος της αίσθησης που την προκαλεί (αίσθηση των ιδιαιτέρων αισθητών , αίσθηση των κατά συμβεβηκός αισθητών , αίσθηση των κοινών αισθητών) . Στην περίπτωση που η κίνηση της φαντασίας είναι αποτέλεσμα ενός ιδιαιτέρου αισθητού είναι αληθής όσο η αίσθηση είναι παρούσα . Ενώ όταν η αίσθηση εξαφανίζεται , η φαντασία μπορεί να είναι ψευδής³² . Στις δύο άλλες περιπτώσεις των κατά συμβεβηκός αισθητών και των κοινών αισθητών , η κίνηση της φαντασίας δύναται να είναι ψευδής , ανεξάρτητα από το αν είναι παρόν ή απόν το αισθητό και ιδιαίτερα , όταν το αισθητό είναι μακριά³³ .

Μέσα από την αριστοτελική φιλοσοφία περί φαντασίας ξετυλίγονται τα στάδια της γνωσιακής διαδικασίας , που δεν είναι άλλα από την αίσθηση (πρώτο στάδιο) , από τη φαντασία (δεύτερο στάδιο) , από τη μνήμη (τρίτο στάδιο) και το λόγο (τέταρτο στάδιο) , που εξικνείται στο ανώτατο επίπεδο ενότητας της γνώσης , με αποτέλεσμα τα ζώα που στερούνται λόγου αλλά διαθέτουν φαντασία ,να είναι σε θέση να κατορθώνουν αν όχι πολλά , αρκετά με τη βοήθειά της (δηλ. της φαντασίας) .

3 ΟΙ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΕΣ ΤΗΣ ΦΑΝΤΑΣΙΑΣ

I ΜΕΤΕΙΚΑΣΜΑΤΑ

Η φαντασία ως ικανότητα των έμψυχων όντων διακρίνεται από λειτουργίες , όπως της μνήμης , της ανάμνησης , των ονείρων και των μετεικασμάτων . Η αναφορά στην οποία προβαίνει ο Αριστοτέλης αναφορικά με τη λειτουργία των μετεικασμάτων είναι σχετικά σύντομη .Ο Σταγειρίτης επικαλείται την έννοια της φαντασίας , όταν πρόκειται να εξηγήσει τις αισθητηριακές παραισθήσεις και ειδικότερα τον σχηματισμό μετεικασμάτων , αναφερόμενος τόσο στο θετικό όσο και το αρνητικό τους είδος³⁴ .Με τον όρο μετείκασμα ή διαφορετικά μετα-εικόνα ο φιλόσοφος αναφέρεται κυριολεκτικά σε ένα σύντομο οπτικό αποτύπωμα στο μάτι , το οποίο εμφανίζεται μετά την παύση της διεγερτικής αιτίας , της αρχικής εικόνας .Τα μετεικάσματα σχετίζονται με τα ερεθίσματα που προσλαμβάνουν τα αισθητήρια όργανα και τα οποία συνεχίζουν να επιδρούν ακόμη και αν οι αισθήσεις είναι ανενεργές.

---

³² *Περί ψυχής* 428b37-28

³³ *Περί ψυχής* 428b28-30

³⁴ *Περί ενυπνίων* 459b 5 -9

Όμως , αυτά που προσλαμβάνουν τα αισθητήρια όργανα δεν έχουν πάντα το ίδιο αποτέλεσμα , εφόσον υπάρχει η περίπτωση να αλλοιωθούν ως προς την ποιότητά τους . Από τη στιγμή που αλλοιώνονται ή μεταβάλλονται τα αντικείμενα , με τον ίδιο τρόπο δύνανται να αλλοιώνονται και τα ερεθίσματα που προκαλούν τα αντικείμενα αυτά στα αισθητήρια όργανα . Η ορθότητα των ερεθισμάτων και η πρόσληψη που απαιτείται από τον κάθε οργανισμό τίθενται υπό αμφισβήτηση , καθώς η εικόνα που εμφανίζεται τελικά στον κάθε οργανισμό μπορεί να ληφθεί ως κατάλοιπο της αρχικής αισθητηριακής αντίληψης . Πιο αναλυτικά το φαινόμενο των μετεικασμάτων καθιστά αξιόλογη την αριστοτελική φυσιολογική εξήγηση που δίδεται . Κάθε αισθητήριο όργανο , κατά το Σταγειρίτη δέχεται τον ερεθισμό του αισθητού , το αισθητό , όμως , χωρίς την ύλη του , γι ' αυτό όταν πάψουν οι ερεθισμοί των αισθητών μένουν μέσα στα αισθητήρια τα αισθήματα (οι αισθήσεις) και οι εικόνες (φαντασίες) . Το πάθος που προκαλούν τα αισθητά δεν ενυπάρχει στα αισθητήρια μόνο κατά τη διάρκεια του ερεθισμού , αλλά και όταν σταματήσει ο ερεθισμός.

Μερικά από τα φαινόμενα που αποδεικνύουν το φαινόμενο των μετεικασμάτων είναι κατά τον Αριστοτέλη τα ακόλουθα: όταν περνούμε τα μάτια μας από τον ήλιο στο σκοτάδι , συμβαίνει τότε να μη βλέπουμε , διότι η κίνηση που έδωσε στα μάτια μας το φως εξακολουθεί να υπάρχει. Όταν παρατηρούμε για πολλή ώρα ένα οποιοδήποτε χρώμα , λευκό ή κίτρινο , όπου και να στρέψουμε το βλέμμα μας , αμέσως μετά , εξακολουθούμε να έχουμε στα μάτια μας το ίδιο χρώμα . Αν τέλος ενώ κοιτάζουμε κατάματα τον ήλιο , κλείσουμε τα μάτια , το αντικείμενο εξακολουθεί να υπάρχει στην όρασή μας και ενώ στην αρχή κατέχει το φυσικό του χρώμα , ύστερα αλλοιώνεται σε κόκκινο , σε πορφυρό , σε μαύρο και τέλος εξαφανίζεται . Ακριβώς , η περιγραφή αυτού του φαινομένου συνιστά το "μετείκασμα" .³⁵

I I . ΜΝΗΜΗ

Η δεύτερη βασική λειτουργία της φαντασίας είναι η μνήμη . Η μνήμη αναφέρεται σε γεγονότα και καταστάσεις του παρελθόντος Αντικείμενο της μνήμης αποτελούν αποκλειστικά τα παρελθόντα . Το παρόν σκιαγραφείται μέσω της αίσθησης , διότι αυτό που βιώνουμε και γίνεται αντιληπτό την ίδια χρονική στιγμή , εντυπώνεται στο νου άμεσα και έντονα (γι' αυτό και δεν αποτελούν αντικείμενο της μνήμης)³⁶ . Κανείς δε θυμάται το λευκό την ώρα που το αντικρίζει , διότι δε χρειάζεται να το κάνει , αφού το λευκό γίνεται αντιληπτό μέσω της αίσθησης της όρασης . Το ίδιο συμβαίνει και με το μέλλον , για το λόγο ότι δεν είμαστε σε θέση να θυμόμαστε κάτι που δεν έγινε ή κάτι που προσδοκάμε να γίνει . Η μνήμη αποτελεί μία έξη που συνδέεται με το χρόνο και αποτελεί αντικείμενο κτήσης τόσο του ανθρώπου , όσο και των ζώων , που είναι ικανά να αντιλαμβάνονται ή που έχουν αίσθηση του χρόνου³⁷ .

³⁵ Βακάλη –Μάνιου Μαρία: *Αριστοτελικές απόψεις για τη μνήμη στο φως της νεότερης πειραματικής ψυχολογίας* σ63: διατριβή επί διδακτορία, Θεσσαλονίκη 1968 .

³⁶ *Περί μνήμης και αναμνήσεως* 449b15-19

³⁷ *Περί μνήμης και αναμνήσεως* 449b25-26 .

Η μνήμη ουσιαστικά είναι ένα είδος παράστασης που υπάρχει , καθώς αυτή (δηλ. η μνήμη)αφορά στην πρωταρχική πρόσληψη του αντικειμένου ³⁸.Το όργανο της μνήμης είναι η εικόνα .Οπότε ο,τι δύναται να παρουσιαστεί ως εικόνα μπορεί άμεσα να γίνει αντικείμενο της μνήμης . Αυτά που δε μπορούν να παρουσιαστούν σαν εικόνα μπορούν να γίνουν έμμεσα αντικείμενο μνήμης , μέσω των εικόνων με τις οποίες αυτά συνδέονται .Συνεπώς η μνήμη είναι αδύνατη χωρίς εικόνα (φάντασμα) .

Ο Αριστοτέλης δεν κάνει το λάθος να υποθέτει ότι η μνήμη μπορεί να διακριθεί από τη φαντασία απλά με αναφορά στο χαρακτήρα των εικόνων που εμπλέκονται . Για τον άνωθεν λόγο η μνήμη ανήκει στο ίδιο μέρος της ψυχής , στο οποίο ανήκει και η φαντασία ³⁹.Όμως πώς ακριβώς λειτουργεί η μνήμη; Λόγου χάρη , όταν βλέπουμε την εικόνα ενός πίνακα αντιλαμβανόμαστε ταυτόχρονα και το πρωτότυπο , με την ίδια λογική όταν αντιλαμβανόμαστε ένα φάντασμα , το αντιλαμβανόμαστε ως εικόνα κάποιου παρελθόντος πράγματος⁴⁰ .Οπότε οι παραστάσεις που ενυπάρχουν στη μνήμη είναι σα μία ζωγραφιά και εξαιτίας της κίνησης είναι που αποτυπώνονται στη μνήμη . Λόγω της σχετικότητας της μνήμης , που συνοδεύει το αποτύπωμα , διαπιστώνεται ότι δε διαθέτουν όλοι οι άνθρωποι την αυτή μνήμη .Οι γηραιότεροι δεν έχουν καλή μνήμη , διότι λόγω της βραδύτητας της κίνησης , η αποτύπωση δεν είναι δυνατή (λόγω φθοράς)⁴¹ . Το ίδιο και οι νέοι δε διαθέτουν μνήμη λόγω της ανάπτυξης . Παρόμοια όσοι διέπονται τόσο από βραδύτητα (λόγω υπερβολικής υγρότητας) , όσο και από ταχύτητα σκέψης (λόγω υπερβολικής σκληρότητας) ,χαρακτηρίζονται από απουσία μνήμης .Η παράσταση – ζωγραφιά λαμβάνεται είτε ως αντικείμενο καθαυτό (οπότε λαμβάνεται από την ψυχή ως νόημα) , είτε ως εικόνα κάποιου άλλου πράγματος (οπότε λαμβάνει τη μορφή απεικόνισης και αποτελεί για την ψυχή μία μνημόνευση) .

III . ΑΝΑΜΝΗΣΗ

Μία άλλη βασική λειτουργία της φαντασίας είναι η ανάμνηση .Η διαδικασία της ανάμνησης λαμβάνει χώρα τη στιγμή που η διαδικασία της μνήμης έχει ήδη ολοκληρωθεί . Με άλλα λόγια η ανάμνηση έπεται της μνήμης ⁴² .Η λειτουργία της μνήμης ενεργοποιείται εφόσον έχει ήδη δημιουργηθεί μία εικόνα στη μνήμη .Συμβαίνει , όμως , κάποια ερεθίσματα να μας γίνονται συνήθεια πιο εύκολα σε σχέση με άλλα , με αποτέλεσμα να επιδιώκουμε να αναβιώσουμε από τα προηγούμενα ερεθίσματα εκείνα που αναζητούμε⁴³ .Η αντίληψη του χρόνου στην περίπτωση της ανάμνησης διαδραματίζει σημαντικό ρόλο . Ο,τι λαμβάνει χώρα στο παρελθόν αποτελεί αρχικά αντικείμενο της μνήμης και κατόπιν της ανάμνησης και γι' αυτό το λόγο αποτυπώνεται στην ψυχή .Τα γεγονότα του παρόντος και του μέλλοντος δε δύνανται να αποτελούν αντικείμενα της ανάμνησης .Επί παραδείγματι , όταν κάποιος

³⁸ Hicks Robert , *Aristotle DE ANIMA introduction iv* , Arno Press , New York 1976.

³⁹ Sorabji Richard , *Aristotle on memory σ2* , Duckworth , Great Britain ,1972.

⁴⁰ Ross , D . *Αριστοτέλης* σ 205.

⁴¹ *Περί μνήμης και αναμνήσεως* 450b1-11.

⁴² *Περί μνήμης και αναμνήσεως* 424b4-6

⁴³ *Περί μνήμης και αναμνήσεως* 451b16-20

επιζητεί την ανάμνηση , αναζητά να βρεί σημείο εκκίνησης για ένα ερέθισμα , το οποίο θα τον οδηγήσει σε εκείνο που επιθυμεί .Για το λόγο αυτό οι αναμνήσεις επιτυγχάνονται ταχύτερα και καλύτερα , όταν εκκινούν από την αρχή της αλληλουχίας (όπως τα αντικείμενα σχετίζονται μεταξύ τους κατ'άλληλουχία , το ίδιο συμβαίνει και με τα ερεθίσματα) .Τα μαθηματικά είναι αξιομημόνευτα , διότι διακρίνονται από τάξη . Αντίθετα αυτά που διακρίνονται από αταξία ανακαλούνται με δυσκολία⁴⁴ .

Φυσικά , η ανάμνηση διαφοροποιείται από την επανάληψη της μνήμης , καθώς στην περίπτωση της ανάμνησης δραστηριοποιείται κάποιος ή κινείται από δική του προσπάθεια . Όταν κάποιος δεν αναλαμβάνει μόνος του αυτή τη δραστηριότητα , τότε σημαίνει ότι δε μπορεί να το κάνει μόνος του (αλλά μέσω κάποιου άλλου πράγματος)⁴⁵ . Για το λόγο αυτό , όταν επιζητούμε μίαν έννοια , αρχίζουμε τη σκέψη μας από κάποια άλλη έννοια συγγενική ή αντίθετη προς την αρχική έννοια .Ούτως ειπείν ανακαλούμε κάτι στη μνήμη μας έχοντας ως αφετηρία το μεσαίο σημείο όλων των πραγμάτων⁴⁶ .Συνήθως θυμόμαστε γρήγορα αυτά που σκεφτόμαστε συχνά .Η κίνηση που σχετίζεται με το πράγμα που αποτελεί αντικείμενο της ανάμνησής μας σχετίζεται άμεσα με το χρόνο .Οι άνθρωποι κατά κοινό τόπο άλλοτε θυμούνται χωρίς ακριβή υπολογισμό του χρόνου και άλλοτε θυμούνται με ακρίβεια .Πολλές φορές διατείνονται ότι θυμούνται ένα περιστατικό αλλά δε ξέρουν πότε έγινε και αυτό συμβαίνει για το λόγο ότι δε γνωρίζουν ακριβώς το μήκος της χρονικής περιόδου⁴⁷ .

Σαφέστατα , επιβάλλεται στο συγκεκριμένο σημείο να γίνει διάκριση μεταξύ των ατόμων που έχουν καλή μνήμη και αυτών που θυμούνται γρήγορα και οι οποίοι σε καμία περίπτωση δε θα έπρεπε να ταυτίζονται. Και ενώ αναφέραμε ότι ορισμένα ζώα μετέχουν της μνήμης , δε συμβαίνει το ίδιο και με την ανάμνηση . , διότι η ανάμνηση προϋποθέτει ένα είδος συλλογιστικής διαδικασίας .Τουτέστιν , μόνο ο άνθρωπος είναι ικανός προς ανάμνηση⁴⁸ .

IV . ΟΝΕΙΡΑ

Η ύστατη λειτουργία της φαντασίας είναι τα όνειρα . Το γεγονός ότι το περιεχόμενο των ονείρων είναι αισθητικό , μολονότι οι αισθήσεις κατά τον ύπνο παραμένουν αδρανείς (γιατί ο Αριστοτέλης δεν αναγνωρίζει τη συμβολή των αισθήσεων του παρόντος στη διαμόρφωση των ονείρων)δείχνει ότι τα όνειρα είναι έργο ή προϊόν της φαντασίας , δηλαδή παραπροϊόν της προηγούμενης αίσθησης⁴⁹ .Τα όνειρα ανήκουν στο ίδιο μέρος της ψυχής , στο οποίο ανήκει η φαντασία , εφόσον τα όνειρα οφείλονται στη διέγερση της φαντασίας από μόνιμες

⁴⁴ *Περί μνήμης και αναμνήσεως* 451^α30-32 , 452^α1-4.

⁴⁵ *Περί μνήμης και αναμνήσεως* 452^α5-10.

⁴⁶ *Περί μνήμης και αναμνήσεως* 452^α17-20.

⁴⁷ *Περί μνήμης και αναμνήσεως* 453^α30-35.

⁴⁸ *Περί μνήμης και αναμνήσεως* 453^α10-14.

⁴⁹ Ross , D. *Αριστοτέλης* , σ206.

αισθητηριακές εντυπώσεις . Το όνειρο , κατά το Σταγειρίτη δε το αντιλαμβανόμαστε με την αισθητηριακή αντίληψη⁵⁰ . Παρά τούτα κατά τη διάρκεια ενός ονείρου έχουμε την εντύπωση ότι αντιλαμβανόμαστε μέσω των αισθήσεων και ταυτόχρονα συλλογίζομαστε σχετικά με αυτό που αντιλαμβανόμαστε . Το όνειρο διαχωρίζεται τόσο από τη δόξα (διότι πολλές φορές υποπίπτουμε σε πλάνη σε σχέση με αυτά που βλέπουμε όχι μόνο στον ύπνο αλλά και όταν είμαστε ξύπνιοι) , όσο και από τη διανοητική αντίληψη⁵¹ .

Πώς δημιουργείται , λοιπόν , το όνειρο; Κατ' αρχήν τα αισθητήρια όργανα παράγουν αίσθηση και η επίδρασή τους παραμένει , όχι μόνο όταν οι αισθήσεις είναι ενεργές (όταν είμαστε ξύπνιοι) αλλά και όταν οι αισθήσεις απέλθουν (κατά την ενύπνια κατάσταση) , όπου η κίνηση που προκαλείται από κάποια ενεργεία αίσθηση συνεχίζει να υφίσταται⁵² , αλλά δε γίνεται αισθητή κατά την εγρήγορση , διότι καλύπτεται από νέους ερεθισμούς των αισθητηριακών οργάνων που προκαλούν νέες εντυπώσεις . Στον ύπνο , όμως , επειδή ηρεμεί ο οργανισμός έρχονται στην επιφάνεια με τη μορφή ονείρων .

Κατά τη διάρκεια του ύπνου , όπως συμβαίνει και κατά την εγρήγορση μπορεί εύκολα κάποιος να εξαπατηθεί . Κατά κύριο λόγο το πραγματικό όνειρο είναι το φάντασμα (το νοητικό είδωλο) που πηγάζει από την κίνηση των αισθητηριακών εντυπώσεων , όταν κάποιος κοιμάται , στο βαθμό που υπάρχει αυτή η κατάσταση⁵³ . Ωστόσο , υπάρχουν αρκετοί άνθρωποι που δε βλέπουν όνειρα ή που βλέπουν ελάχιστα όνειρα ή ακόμη βλέπουν όνειρα σε προχωρημένη ηλικία (το ίδιο παρατηρείται στα νήπια και στα άτομα που κοιμούνται μετά το φαγητό) . Αυτό συμβαίνει εξαιτίας της αναθυμιάσης στην άνω περιοχή , η οποία προκαλεί την αντίστοιχη κίνηση , όταν κατεβαίνει , με αποτέλεσμα να μη δημιουργούνται φαντάσματα –νοητικά είδωλα⁵⁴ . Το όνειρο λαμβάνεται όχι μόνο σε μία μορφή της φαντασίας αυτού που ονειρεύεται αλλά ως έχον ανεξάρτητη υπόσταση και όχι ως λιγότερο αντιληπτό από ένα αντικείμενο ενός οράματος (ενώ είμαστε ξύπνιοι) . Ουσιαστικά , αυτός που ονειρεύεται είναι ο παθητικός αποδέκτης ενός αντικειμενικού οράματος⁵⁵ .

4 . ΕΙΔΗ ΦΑΝΤΑΣΙΑΣ

Αφού προσδιορίσαμε τη φύση της φαντασίας και τις λειτουργίες της ιδιαίτερα στην πραγματεία “ **περι ψυχής**” εν συνεχεία θα εξετάσουμε τα τρία είδη της φαντασίας , που δεν είναι άλλα από την αόριστη , την αισθητική και τη λογιστική ή βουλευτική φαντασία . Το πρώτο είδος φαντασίας είναι η αόριστη φαντασία και απαντάται στα ατελή ζώα⁵⁶ που διαθέτουν ως μοναδική αίσθηση την αφή . Είναι λογικό ότι τα ατελή ζώα διαθέτουν συγκεχυμένη και αδιάρθρωτη φαντασία⁵⁷ . Εφόσον τα ατελή ζώα δύνανται να αισθάνονται

⁵⁰ *Περί ενυπνίων* 458b8-9.

⁵¹ *Περί ενυπνίων* 459a8-10.

⁵² *Περί ενυπνίων* 459b15-20.

⁵³ *Περί ενυπνίων* 462a30-35.

⁵⁴ *Περί ενυπνίων* 462b5-10.

⁵⁵ *Gallor David* , Aristotle on sleep and dreams σ7, Oxford university Press 1991.

⁵⁶ *Περί ψυχής* 433b31-434^a5.

⁵⁷ *Περί ψυχής* 433b-434^a5 “Φαντάζεται αορίστως ώστε έχει μεν φαντασιαν αδιαρθρωτον και συγκεχυμένη” .

μόνο με τη βοήθεια της αφής είναι εξίσου λογικό να σχηματίζουν μέσω της φαντασίας φαντάσματα , που αισθάνονται με την αφή και είναι σε κοντινή και όχι σε μακρινή απόσταση . Ανάλογα με το είδος του φαντάσματος της παράστασης που σχηματίζεται στην αισθητική τους ψυχή , τα ζώα αυτά προβαίνουν αντίστοιχα στις επιλογές του ευχάριστου ή του δυσάρεστου . Τα ατελή πλάσματα έχουν αόριστη –συγκεχυμένη φαντασία , διότι τα φαντάσματα που δημιουργούν , δεν ανταποκρίνονται σε συγκεκριμένα αισθητά αντικείμενα .

Τα δεύτερο είδος φαντασίας είναι το αισθητικό . Είχαμε τονίσει ότι οι αισθήσεις αποτελούν προϋποθέσεις της φαντασίας και κατ' επέκταση η αισθητική φαντασία αναφέρεται στις αισθήσεις και αποτελεί ίδιον κάθε ζώου⁵⁸ . Ακολούθως , η αισθητική φαντασία σχετίζεται με την κίνηση των ζώων πάντα αναφορικά με τα δύο είδη φαντασίας , τη βούληση ή έλλογη επιθυμία(μελλοντικό αγαθό) και την όρεξη ή άλογη επιθυμία (παρούσα ηδονή) ⁵⁹. Στην προκειμένη περίπτωση η φαντασία παρουσιάζεται από το Σταγειρίτη ως η φαντασία που ακολουθεί την αισθητηριακή διαδικασία , χωρίς να προϋπάρχει σχεδιασμός με το πώς μπορεί να επιτευχθεί η ευχαρίστηση , που φαντάζεται κάποιος , σε αντίθεση με τη λογιστική φαντασία , στην οποία προϋποτίθεται ένας σχεδιασμός . Η αισθητική φαντασία σχετίζεται με την άλογη επιθυμία (όρεξις) που στοχεύει στην παρούσα ηδονή και υπάρχει σε όλα τα ζωντανά πλάσματα .

Το τρίτο είδος φαντασίας αντιστοιχεί στη λογιστική ή βουλευτική φαντασία , δηλαδή σε μία " συλλογιστική φαντασία " . Η λογιστική ή βουλευτική φαντασία είναι αποκλειστικά προνόμιο των ανθρώπων , καθώς αυτή αναφέρεται στη σκέψη , την κρίση και την απόφαση . Αναμφίβολα , ο άνθρωπος , ως έλλογο ον δε διαθέτει μόνο τη λογιστική (βουλευτική) φαντασία αλλά και την αισθητική φαντασία , που όπως προαναφέραμε απαντάται σε όλα τα ζώα (έλλογα και άλογα) ⁶⁰, τα οποία , όπως είναι γνωστό δε διαθέτουν γνώμη (δόξα) . Για τούτο το λόγο τα ζώα λειτουργούν δυνάμει του ενστίκτου ή της αντίληψης του άμεσου , του παροδικού , του παρόντος⁶¹ . Εν αντιθέσει ίδιον της λογιστικής φαντασίας είναι η ενοποίηση πολλών παραστάσεων –εικόνων (φαντασμάτων) σε μία .

Ας επιστρέψουμε , όμως , στο πρώτο επίπεδο φαντασίας , το επονομαζόμενο αόριστο είδος. Η φαντασία που παρατηρείται σε μία τόσο χαμηλή κλίμακα του ζωικού βασιλείου σχετίζεται με τη διατήρηση της μνήμης , της σύντομης εμπειρίας , της ιδέας . Το δεύτερο στάδιο , της αισθητικής φαντασίας προκύπτει από τις αισθήσεις και ακολουθεί άμεσα της αισθητηριακής αντίληψης (συμπεριλαμβανομένων όλων των ζώων που διαθέτουν αισθήσεις) . Στο τρίτο στάδιο , της λογιστικής ή βουλευτικής φαντασίας (που απαντάται μόνο στους ανθρώπους και ενεργοποιείται κατά τη διαδικασία του **νοείν**) τονίζεται η ικανότητα του ανθρώπου να ενοποιεί ή να συνδυάζει το φάντασμα ή τις νοητικές εικόνες(τα νοήματα , προκειμένου να διαμορφώσει νέες αισθητηριακές αντιλήψεις) . Αφού παρουσιάστηκε ακροθιγώς η σχέση φαντάσματος – νοήματος ή διαφορετικά η συμβολή του φαντάσματος στη διαδικασία της σκέψης , αναδύεται η ανάγκη μίας ιδιαιτέρως συνοπτικής αναφοράς στη σχέση ανάμεσα στο φάντασμα και το αίσθημα , διότι προηγείται της πρώτης (σχέσης φαντάσματος – νοήματος) .

---

⁵⁸ *Περί ψυχής* 433b29-30.

⁵⁹ Ross , D . *Αριστοτέλης* , σ 207 .

⁶⁰ *Περί ψυχής* 434^a5-12.

⁶¹ *Περί ψυχής* 434^a5-12.

Ο Αριστοτέλης αναφέρει ότι: **τα γαρ φαντάσματα ωσπερ αισθήματα εστι , πλην ανευ υλης**⁶². Στην προαναφερόμενη διατύπωση διακρίνουμε δύο έννοιες –κλειδιά , την έννοια του φαντάσματος και την έννοια του αισθήματος .Όμως , τι ακριβώς είναι το αίσθημα ; Το αίσθημα είναι το αποκύημα της δραστηριότητας του αισθάνεσθαι⁶³ και εκδηλώνεται τη στιγμή που ενώπιον του αισθητού υποκειμένου είναι παρόν το εξωτερικό αντικείμενο ή αλλιώς το αντικείμενο της αισθητηριακής διαδικασίας και δεν έχει υλική υπόσταση⁶⁴ .Κατά την αριστοτελική σκέψη το αποτύπωμα του αισθήματος στο μέρος του σώματος που έχει την αίσθηση και στην ψυχή μοιάζει με ένα είδος ζωγραφιάς⁶⁵ .Οι αισθήσεις ασχολούνται με το σχήμα και το μέγεθος εξωτερικών αντικειμένων . Κατά κύριο λόγο η λειτουργία της αίσθησης δέχεται τα αισθητά είδη χωρίς την ύλη⁶⁶ . Από την άλλη τα φαντάσματα ασχολούνται με τη μορφή των αντικειμένων και κατά συνέπεια είναι απροσδιόριστα σε σχέση με τα αισθήματα⁶⁷ .

---

⁶² *Περί ψυχής* 432^a9-10.

⁶³ *Περί ενυπνίων* 461b1-2.

⁶⁴ *Αναλυτικά Ύστερα* II 99b 36–39.

⁶⁵ *Περί μνήμης και αναμνήσεως* , 450^a27-32.

⁶⁶ *Περί ψυχής* 424^a18-19.

⁶⁷ *Περί ψυχής* 423^a9-10.

BIBLIOΓΡΑΦΙΑ

Αριστοτέλης :*Αναλυτικά ύστερα* , Α,Β . Αθήνα . Κάκτος 1993

: *Ηθικά Νικομάχεια*, 3 τόμοι. Αθήνα : Κάκτος 19

:*Μικρά Φυσικά* :Αθήνα .Κάκτος 1993

: *Περί ψυχής* . Αθήνα. Κάκτος

Barnes Jonathan.: *Aristotle* .Cambridge University Press 1995

Βακάλη – Μάνιου Μαρία :*Αριστοτελικές απόψεις για την μνήμη στο φως της νεώτερης πειραματικής ψυχολογίας* : διατριβή επί διδακτορία .Θεσσαλονίκη 1968

During Ingemar : *ο Αριστοτέλης : Παρουσίαση και ερμηνεία της σκέψης του* (μτφ. Α. Γεωργίου-Κατσιβέλα . Αθήνα: Μορφωτικό ίδρυμα εθνικής τραπέζης 1999

Gallop David: *Aristotle on sleep and dreams*: Oxford University Press 1991

Hicks Robert D(rew) :*Aristotle de anima*: Arno Press : New York 1976

Καστοριάδης Κορνήλιος: *Η φαντασιακή θέσμιση της κοινωνίας* (μτφ. Χαλκιάς-Γ.Σπαντιδάκη-Κ.Σπαντιδάκης) :Αθήνα: Εκδόσεις Ράππα , 1985

Ross, D.: *Αριστοτέλης* (μτφ .Μ. Μητσού) . Αθήνα: MIET 1993

Sorabji Richard : *Aristotle on memory*:Great Britain : Duckworth 1972

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Πρόλογος.....	1
1 . Η Ψυχή και οι λειτουργίες της	2
2 . Πώς ορίζεται η φαντασία στην αριστοτελική σκέψη.....	4
3 . Οι λειτουργίες της φαντασίας.....	6
I . Μετεικάσματα.....	
II .Μνήμη.....	
III .Ανάμνηση.....	
IV .Όνειρα.....	
4 . Είδη φαντασίας.....	10
Βιβλιογραφία.....	

